
G. István László

ÁLOM-TRIPTICHON

Olyan régen nem álmodtam szagos körtével. Tenyérre tehető, nagy húsú barnával, amelyik Cézanne-képre való. Öblei egy várandós nő hasát idézik. Félretettem, mintha ezzel már álmodni se kéne. Túl sok mindent álmodok mostanában a szemébe, azt is, ami nem oda való. Az álmok közötti átmenetek is öregesek, nem engednek képre torlódni képet, fegyvert, sortüzet, gyereket – porlik belőlem az álom, mint a só. Mintha újabban rövid távon álmodnék sokat, mit keresne bennem egy hosszútávfutó? Minden külön világban él, de a nem álmodók alvása közös. Ezt se én mondtam. Olyan régen nem én mondok semmit.

*

Álmomban tükörbe nézek. Be van kötve a szemem, mégis látom, hogy hátulról rám céloz valaki, akit most nem látok jól, csak a rózsaszín körmeit, négy holdat, ahogy a pisztoly markolatán villognak. Próbálok odébb állni, hogy meglássam a holdak mögött a szemet, lehet, hogy az is be van kötve, és a tükörre céloz, de aztán látom, hogy körte, körte, villanykörte világít mindkét szemgödörben, és a pisztoly kakasa is csak villanykapcsoló.

*

Egy nő figyelmeztetett, hogy ne higgyem már, hogy a feltámadás könnyű menet. Ahogy a harckocsik mennek a sárban, úgy ragadnak az emléknymok a feltámadó nyomvonalában. Még egy teljes élet is kevés lenne kibontakozni

egy régi élet *közben átölelt,*
és nehéz lett volna kibontakozni egy régi
életből. Ahogy egy új nő is mindig
régii nő is egyben, ezt
jegyezzem meg jól. Szó sincs egész napos
hálaénekről, kénkőről, glóriáról, csakis
ez számít, a ki-bon, csakis a ki-bon-ta-
ko-zás. És ezt csak azért mondta,
hogy figyelmeztessen.

Jacques Donzelot

A GYERMEKEK ÉPSÉGBEN TARTÁSA* (I)

Léderer Pál fordítása

A XVIII. század közepétől virágzó irodalma bontakozik ki annak a kérdésnek, hogy hogyan őrizzük meg egészségesnek a gyermekeket. Ez az irodalom elsősorban orvosok műve, olyanoké, mint Des Essartz (*TRAITÉ DE L'ÉDUCATION CORPORELLE DES ENFANTS EN BAS AGE, OU RÉFLEXION PRATIQUE SUR LES MOYENS DE PROCURER UNE MEILLEURE CONSTITUTION AUX CITOYENS, 1760*), Brouzet (*ÉSSAI SUR L'ÉDUCATION MÉDICINALE DES ENFANTS ET SUR LEURS MALADIES, 1757*), Raulin (*DE LA CONSERVATION DES ENFANTS, 1767*), Leroy (*RECHERCHES SUR LES HABILLEMENTS DES FEMMES ET DES ENFANTS, 1772*), Buchan (*MÉDECINE DOMESTIQUE, 1775*), Verdier Heurtin (*DISCOURS SUR L'ALLAITEMENT ET L'ÉDUCATION PHYSIQUE DES ENFANTS, 1804*); s akkor még nem is említettük Tissot híres munkáit az onanizmusról, valamint *AVIS AU PEUPLE SUR SA SANTÉ (1761)* című munkáját. Az orvosok e hosszú sorához kormányzati főhivatalnokok neve is csatolható, lásd Prost de Royer-t, a lyoni rendőrprefektúra vezetőjét vagy Chamousset-t (*MÉMOIRE POLITIQUE SUR LES ENFANTS*). Hadászati szakértők is akadnak közöttük, mint például Bousmard, sőt soraikban ott találjuk Robespierre-t magát is. Ahányan csak vannak, kritikával illetik koruk gyermeknevelési szokásait, s azoknak leginkább három elemére zúdítanak ösztözet: az elhagyott gyermekek menedékéül szolgáló lelenházak gyakorlatára; a gyermekek dajkák gondjára bízásának szokására; végül pedig a gazdag gyerekek „mesterséges” nevelésére. E három „rendszer” alkalmazta eljárások összecsengése révén nem csak a nemzettet *egésze* lesz szegényebbé, de még *elitje* is satnyulásnak indul.

A lelencekkel kapcsolatos ügykezelésnek a félelmetes mortalitási arányokat vetik a szemére: a gondozásba vettek kilencven százaléka még annak előtte hal meg, hogy az állam hasznára fordíthaták volna erőiket, melyeknek kibontakoztatása és karbantartása gyermek- és serdülőkoruk idején pedig igencsak sokba került az országnak. Mindezen

* Jacques Donzelot *LA POLICE DES FAMILLES* című könyvének első fejezete. Éditions de Minuit, Paris, 1977. 15–48.

értekezések szerzői a lelkiüket is kiteszik azt bizonyítandó, mennyi hasznot hozna épségben fölnevelni e kis fattyakat, kik a nemzet hasznára lehetnének egy sor fontos dologban: gyarmatosítás, polgárország, tengerészet, melyeknek feladataira eminensen alkalmasak lennének, hiszen semmiféle családi kötelék nem korlátozná őket. „Szülő nélkül, nem lévén senkijök és semmijök azon kívül, amit egy bölcs kormányzat számukra biztosít, nem kötődnek senkihez és sehová, nincs veszténivalójuk; még a halál sem riaszthatja vissza az ilyen embert, akit semmi nem köt az élethez, s kiket egészen fiatal koruktól hozzá lehet szoktatni ahhoz, hogy meghítt ismeretségbe kerüljenek a veszéllyel. A halálnak és a veszélynek könnyűszerelem szemébe nézhetnek azok, kik így nevelkedtek föl, s akiknek közönyén nem üt sebet semmiféle viszonttának bizonyuló érzelmi gyengédség. Egyformán alkalmasak lesznek arra, hogy matrózként szolgáljanak, a polgárország tagjai legyenek, avagy benépesítsék a gyarmatokat.” (De Chamousset: MÉMOIRE POLITIQUE SUR LES ENFANTS.)¹ A szerző konkrétan Louisianára gondol, testvére ugyanis ott fektette be minden tőkét.

No de mi is okozza igazából a rendkívül magas mortalitási mutatókat? Az, hogy a hatóságok nehezen találják a dajkákat – illetve az, hogy emezek rosszindulatúak, nemkülönben tapasztalatlanok. A lelenc gyermekek sajátlagos problémája így tehát beletorkollik a szoptatós dajkaság általánosabb kérdésébe. A városi lakosok körében teljesen bevett szokásnak számított, hogy vidéki dajkák szolgálatait vegyék igénybe. A nők vagy azért fordultak ehhez a megoldáshoz, mert túlságosan elfoglaltak voltak (mint például a kereskedők és iparosok feleségei), vagy azért, mert elég gazdagok voltak, hogy mentesíthessék magukat a szoptatás fárasztó terheitől. A jobb módúak közvetlenül a város környéki falvakból kerítették maguknak dajkát, a szegényebbeknek ehhez jóval messzebb kellett menniük. A gyermek elszakítása anyjától, a dajka és a szülők közötti kapcsolat szinte teljes hiánya, a „kiközvetítés” gyatrasága okozta gondok-bajok az esetek többségében azt jelentették, hogy a kihelyezés a gyerekről való lemondással egyenértékű – vagy más sanda szándék leplezésére szolgál. A dajkák csak a legnagyobb nehézségek árán juthattak hozzá kialakított fizetségükhöz, annak ellenére, hogy az igazságszolgáltatás bürtönnel büntette azokat az apákat, akik késlekedtek pontosan eleget tenni kötelezettségüknek (olyannyira, hogy a filantróp egyesületek egyik legkorábbika éppenséggel azon szorgoskodott, hogy pénzt gyűjtve kiválthassa az e címen elítélt apákat). Hogy ezt a pénzügyi kockázatot kiküszöböljék, a szegény sorsú nők egyszerre több gyereket fogadtak dajkaságba. Itt lépnek be a képbe azok a „kiközvetítők”, akik a gyermekek szállításával és „kereskedelmével” foglalkoznak. Ők piacutatást végeznek, számon tartanak minden nőt, aki potenciálisan gyermeket akarhat elhelyezni, s a gyermeket bizonyos összeg fejében elszállítják egy dajkához (gyakorta megesk, hogy az útközben elhunyt gyerekért, a dajka egyetértő cinkosságával, továbbra is pénzt igényelnek az anyától). Ilyen körülmények között a dajkaságba kiadott gyerekek körében a halálozási arány elképesztően magas, a távolabbi régiókba szállított gyerekek kétharmada pusztul el, a közelebbi dajkaságba adott gyerekek esetében egynegyedük.

A gazdagok megengedhetik maguknak, hogy olyan dajkát fogadjanak, aki kizárólag az ő gyerekükkel törődik. A dajka szívjóságát azonban nem vásárolhatják meg. Az orvosok pedig nagy hirtelenében a dajkák magatartásában fedezik föl azoknak a bajoknak az okát, amelyek a gazdag szülők gyermekeit fenyegetik. „Az ember időnként megdöbben – mondja Buchan – azt látván, hogy még tisztességes és erényes szülők gyermekei között is, már legkorábbi gyermekéveikben, az aljasságnak és gonoszságnak mily szilárd fundamentumát lehetetlen föllelnünk. Percnyi kétségünk se legyen afelől, hogy e rossz hajlamok forrása dajkáinkban keresendő. Ha édesanyjok szoptatta volna légyen őket, tisztességesnek találtatnának.”² Ballexerd

is úgy véli, a rossz szokások továbbadásában szerepe lehet a szoptatásnak, „főként, ha munkától szikkadt, fáradság terhébe görnyedt dajka kínálta kebelből jut csak a gyermeknek étkéül pár csöppnyi megsavanyodott s áporodott tej”. A dajkák rosszindulatának két igen egyszerű oka van: az érdek és a gyűlölet. Így például „a pólya használata akkor terjedt el, amikor az anyák, nem lévén hajlandók gyermekeiket táplálni, gaz rabszolgák gondjára bízták őket, akik nem törekedtek emezek – egy napon majd ellenük forduló – erőit gyarapítani. A rabszolga, ki természettől fogva ellensége urának, ellensége ura gyermekének is. Csak félelmet érzett vele szemben, örömmel alkalmazott hát minden olyan módszert, mely lehetővé tette, hogy anélkül hagyhassa magára, hogy félnie kelljen a vétkes mulasztásaira fényt vető következményektől”.³ A gazdagok gyermekei igencsak megszenvedik, hogy nevelésük olyan szolgákra és cselédekre bízatik, kik – mint azt a pólya alkalmazása is bizonyítja – velük szemben a kényszerek és a bizalmaskodás oly egyvelegét alkalmazzák, mely képtelen megfelelő fejlődésüket biztosítani. Ugyancsak a minden gyakorlati dologban a cselédségre való hagyatkozás szokásával magyarázható az a gazdag gyerekek testi nevelésében érvényesülő elv, hogy kizárólag az élvezetekre készítik fel őket, a cicomára, lásd például a fűző használatát, melyet a serdülőknél az orvosok legalább oly hevesen kárhoztatnak, mint a kisbabáknál a pólyát. A fűző nem egyéb egy zsinórokkal összefogott bálnaszila váznál, mely a deréktáj karcsúsítására szolgál. A mellkast és a hast erőszakosan a kívánt alak fölvételére szoktatja, ennek azonban ára van, s a szervezet bőven meg is fizet érte azzal az ezernyi betegséggel, melyek e nyomorító zsugorításból adódnak. Ifjú leányoknál mindezt csak súlyosbítja a fejlődésüket gátló szobafogság, melyre egészen társasági bemutatásuk pillanatáig kényszerítve vannak. E bezártság bizony sorvasztja őket, s alkalmatlanná válnak az anyaság feladatainak ellátására – ami csak újratermeli a cselédséggel szemben mutatkozó kiszolgáltatottságot.

A társadalomtest egyik oldalán, a legszegényebekbenél, a lelencházak igazgatásának irracionálisát bélyegzik meg, arra fektetve a hangsúlyt, mennyire kevés hasznot húz az állam egy olyan népesség gondozásából, mely csak kivételesen ritkán éli meg azt a kort, amikor már képes lenne megszolgálni a rá elpazarolt költségeket. Itt tehát egyfajta *társadalomgazdaságtan* hiánya panaszoltatik föl. Az ellentétes oldalon, a gazdagoknál, a kritika a test „használatának” egyoldalúan „költekező” módjára való nevelést kifogásolja, melynek kifinomult eljárásai a gyönyörelven kívül semmi másra nem képesek, nem akarnak építeni. Itt tehát a *test gazdaságos használatának* hiánya a baj.

A gyermekek épségben tartására vonatkozó beszédmód erejét nyilvánvalóan az adja, hogy sikerül összekapcsolnia az orvosi szakzsargont a társadalmi-szociális dimenziót célba vevő beszédmóddal; a folyadékok fizikájának elméletét (a XVIII. század orvostudományá teljes egészében ezen alapul) és a fiziokraták közgazdasági elméleteit. Érvelésük kombattáns ereje abból adódik, hogy képesek hihetővé tenni: összefüggés van a gazdagság megtermelése és a testhasználat módja között. Mindkét szemlélet fenekestül felforgatja a maga terepén a korábban tételezett összefüggéseket. Az egyik az állam és a gazdagság, a másik a test és a lélek viszonylatában. Egészen a fiziokraták fölléptéig a gazdagság azért teremtődik, hogy lehetővé tegye az ország pazarló költekezését. Az államilag kikövetelt fényűzés, a központi hatalom igényeinek, szükségleteinek sokasodása és kifinomodása ösztönzi a termelés növekedését. A gazdagság tehát abban a nyilvánvaló hatalomgyakorlásban gyökerezik, melyet egy szűk kisebbség számára az állami adóelvonások lehetővé tesznek. A fiziokraták világképében az államhatalom többé már nem „végső értelme” a termelésnek, hanem csak működtetésének eszköze. Úgy kell szabályoznia a társadalmi viszonyokat, hogy révükön maximalizálja a termelőkapacitást, s képes legyen visszafogni a fogyasztást. A test gépként való fölfogása –

márpedig a XVIII. századi orvostudomány ezen nyugszik – lényegileg ugyanilyen módon fordítja meg test és lélek a tökéletesedésben játszott szerepének viszonyát. „Isten mindvalahány teremtménye közül kétségkívül az ember a legtökéletesebb. Őbenne lelhető föl az isteni szellem szikrája, a lélek, mellyel az isteni Alkotó azért látta el, hogy képes legyen szabályozni viselkedését, fegyelmezni szenvedélyeit. Isten, midőn a lelkeket megalkotta, s az egyes teremtményekbe beleüllette, mindnyájukat a tökéletességnek ugyanazon fokával ajándékozta meg. Hogyan lehetséges akkor, hogy nincs két egyforma ember? Hogyan lehetséges akkor, hogy a legtöbb ember – így úgymond – híjával van e tökéletességnek? Ha az okot az emberi lélekben véljük megletni, azt kell gondolnunk, hogy oly változékony, mint a széljárás – márpedig a józan ész e gondolatba nem nyugodhat bele. Ha emez nem, akkor viszont mi?” A kérdést Nicolas Malouin teszi föl 1712-es TRAITÉ DES SOLIDES ET DES FLUIDES című munkájának első oldalán, s e műben már kinyilatkoztatva látjuk mindazt, ami a XVIII. század során az orvostudományt jellemezni fogja. A viselkedésnek pályát szabó lélek és a tényleges viselkedések szélsőséges szabálytalansága és szabályozatlansága között föl kell tételeznünk egy fizikai kiterjedéssel bíró mechanizmust, melynek változatai s emezek működési zavarai jelentik a kulcsot az emberi nem külső megnyilvánulásaiban mutatkozó különbségek megértéséhez. Mi zavarhatja meg az emberi test mechanikáját, a testet alkotó szövetek (az izmok) működését? Vannak külső tényezők – gondoljunk a levegőre és a benne szállongó káros alkotórészekre. De hatása lehet a testnedvek jól vagy rosszul üzemelő keringésének is: a gyér csörgedezés vagy a pazarló áradás (s nyomukban a testnedvek összesűrűsödése vagy fölhígulása) hatást gyakorol arra, hogyan viselkedik a szilárd testállomány, hogyan működnek a szövetek. Az anyatej is, ha nem ürülhet ki a szervezetből természet adta módon, s benn reked, „*aszerint árad szét a testben, hogy a szervek milyen mértékben képesek ellenállni az általa okozott hatásoknak. Ezzel pedig a legkülönbözőbb bajokat, betegségeket okozza*”.⁴ Így van ez akkor is, ha az onanizmus bűnének engedve elpazaroljuk testünk „legfontosabb nedvét”, „*melynek eltékozlása a többiek erejét legyöngíti, áporodottá teszi mindvalahányat*”, s túlon túl jól ismert betegségeket okoz.⁵ Ha a testnedvek megromlása egy bizonyos szintet meghalad, a testszövetek viselkedése fölött a lélek többé már nem képes ellenőrzést gyakorolni. Gondoljunk csak bele: „*mi más a közönsülés, ha ugyan nem »kis halál«, azaz kisebbfajta epilepsziás roham*”?⁶ Föltétlenül szükség van tehát arra, hogy a lélek szabjon irányt a testnedvek áramlásának, legfőképp arra ügyelvén, hogy ne kerüljön sor öncélú tékozlásukra. A görcsbe rándult vonaglás ugyanis a lélek kudarcáról árulkodik. Mostantól már nem a testnek kell vallania (stigmái vagy kifinomultsága révén) a lélek emelkedettségéről, a földi hívságoktól való elfordulásáról – a lélektől váratik el, hogy magyarázattal szolgáljon a test tökéletlenségeire és a viselkedés gyarlóságaira, mint ahogy az is, hogy a testnedvek áramlásának egészséges szabályozása révén úrrá legyen ezek fölött.

A társadalmi folyamatokra és a test keringérendszerére jellemző árapálymozgások ökonómiájának egymásra vetítése több, mint szimpla metafora. Egyik is, másik is egyformán él ugyanis város és vidék egymással szembeállításával. A fiziokrata iskola a földbérletet, az agrártermelés szeriőz voltát állítja szembe a fényűzésnek hódoló termelés illúzióival. A XVIII. századi orvosi irodalom egészéről pedig elmondható, hogy középpontjában az a kérdés áll: hogyan lehetséges, hogy a parasztok (s még inkább gyermekeik), kiknek élete terhesebb, táplálkozásuk pedig szegényesebb, mint a polgároké és a nemesembereké, emezeknél egészségesebbnek bizonyulnak. A válasz: nem kell eleget tenniük azoknak a divat szabta követelményeknek, melyekhez az utóbbiak kénytelenek igazodni. Ahelyett, hogy el kellene szenvedniük az öltözködés mesterkélt-ségét s azt, hogy életmódjuk szobafogságra ítéli őket, a rendszeres testgyakorlás áldá-

saiból részesülnek; nem vetik magukat a szenvedélyek karjába, a munka arra kényszeríti őket, hogy rendszeres életvitelhez alkalmazkodjanak.

De mi okozza vajon, hogy a mezőgazdasági termelés gyümölcseit a zsúfoltan lakott város szívja föl? Vajon minek az eredménye, hogy a paraszti erkölcsöket és szokásokat félredobva a város egészségtelen gyönyöreit keresik annyian? Van-e valamilyen gyakorlati kapcsolat aközött, ahogyan egyfelől a testtel tékozlóan szokásunk visszaélni – ami éppúgy megnyilvánul a vele szemben tanúsított nemtörődömségben (lásd mindazt, ami a lelencekre vár), mint azoknak az eljárásoknak a rafinériájában, amelyek a test egyetlen funkciójának a gyönyörök kiélvezését tartják – és másfelől a gazdaság a fogyasztás és presztízs szempontjainak bódultan engedelmessé működése között, mely a városok kétes értékű csillogásának teremt ingatag alapokat? Bizony, van. Azok a kártékony, ártalmas lények, akik ellen a XVIII. században mind a társadalomfilozófiai, mind az orvostudományi gondolat fölhorgad – a cselédség. Ők az okai a városok túlnépesedésének, valamint a falvak elnéptelenedésének. A férfiak tódulnak a városokba, mert ha cselédnek mennek, megúszhatják, hogy a helyi milícia terhes feladatainak kelljen eleget tenniük. A nemesek és a fölkapaszkodott polgárok, kik ahelyett, hogy birtokukon maradnának, s fölügyelnék a termelőmunkát, sietnek a városokba költözni, ott pedig gazdagságuk fitogtatására nem tudnak egyebet kieszelni, mint hogy – tarkabarka libériákat s szépen csengő titulusokat kínálva nekik – maguk köré vonzzák azokat az embereket, akik amúgy a termelés hajtóerői lehetnének. E városi cselédek persze lehetőségeik fölött akarnának élni. Házasságot kötnek, gyerekeket csinálnak. Persze koránt sincsenek abban a helyzetben, hogy őket fölnevelhetnék, így aztán az állam nyakába zúdítják a róluk való gondoskodás terheit. A falvakban élő szegény asszonyok, akiknek meg így nincs kihez férjhez menniük, a dajkaság halált osztó mesterségére adják fejüket, vagy maguk is úgy döntenek, hogy a városokba költöznek, cselédnek állnak. Aztán persze elkápráztatja őket csak a cicomának és magamutogatásnak élő úrnők életvitele, s – kerül, amibe kerül – ők is így akarnak élni. Ezzel magyarázható, hogy a másokat megrontó szemérmetlen prostituáltak tábora egyre népesebb. A cselédsors vállalása így aztán kéréllhetetlenül vezet el a kisasszonyok nemtörődömségétől a prostituáltak pimaszságáig.

Megőrizni, épen tartani a gyermekeket, azt jelenti, hogy véget vetünk a cselédek okozta ártalmaknak, s a nevelés olyan új formáit teremtyük meg, melyek egyfelől semlegesíthetik a rájuk bízott gyermekekre gyakorolt kártékony hatásukat, másfelől pedig gyermekük fölnevelésére készítheti azokat a szülőket is, kik hajlandóknak mutatkoznak az állam gondoskodására vagy a dajkák gyilkos tevékenységére bízni azt. Ám ha mindenütt ugyanaz is a baj oka, ha mindig a cselédséget veszik is leginkább célba, a velük szemben alkalmazandó gyógymód nagyon is más, ha gazdagokról vagy ha szegényekről van szó. A XVIII. századnak érdeméül szokás betudni, hogy megváltoztatta a neveléshez fűződő értékeket; szokás hangoztatni, hogy a gyermekkorral alkotott kép megváltozott. Ez kétségtelenül igaz, ám ami a korábbiakat fölváltja, az a nevelési magatartásoknak két, egymástól nagyon is jól megkülönböztethető pólus körüli újjászerveződése, két, a másiktól igencsak különböző stratégia mentén. Az első a háziorvoslás ismereteinek terjesztésén alapul, vagyis oly ismereteken és technikákon, melyek lehetővé teszik a polgárrétegek számára, hogy gyermekeiket – a cselédeket a szülők felügyelete alá helyezvén – megóvják az emezek által kifejtett negatív hatásoktól. A második stratégiához sorolhatnánk mindazt, amire a „szociális ökonómia” terminust aggathatnánk címkéül. Ide tartozik minden, a szegények életvitelét terelgetni kívánó formula, mely csökkenteni törekszik újratermelésük társadalmi költségeit, s a közkiadások szigorú

visszafogása mellett óhajt elegendő számú munkáskézhez hozzájutni – vagyis, egy szóban összefoglalva: a filantrópia.

A XVIII. század utolsó harmadától a XIX. század végéig az orvosok a polgári családok számára egész sor könyvet adtak ki a gyermek testi, illetve szellemi neveléséről, nemkülönben gyógykezeléséről. A XVIII. századi klasszikusok, a Tissot-k, a Buchanok, a Raulinek művei után most folyamatos egymásutánban jelennek meg a gyermeknevelés problémáit a kisbabakortól nyomon követő könyvek, a családi használatra szánt egészségügyi útmutatók és kézikönyvek.⁷ A XVIII. századi orvosi értekezésekben nehéz lenne elkülöníteni az orvostudományi tantételeket és a nevelési preceptumokat. A XIX. században a családoknak szánt orvosi kiadványok hangütése megváltozik. Imperatív tanácsokkal szolgálnak, semmi egyébbel. Két, egymással valószínűleg összefüggő oka van ennek. Lavoisier után a test gépként való felfogása többé már nem képviselhető; ha pedig így van, nem tartható tovább az orvosi tantételek és a nevelési morál tökéletes, maradéktalan kongruenciájának elve sem. Az orvosoknak most nincs birtokukban homogén diskurzus. Birtokolt tudásuk folytonos átalakulásban van, ezért kénytelenek taktikai megfontolásból szétválasztani egymástól az egészségügyi előírások az olvasóra tukmálását és a tudásátadást, az ismeretterjesztést. Mindinkább tartani kell ugyanis az orvosi elemzések eredményeinek elszórt terjesztésétől, ennek folyamányaként sokan orvosnak vélhetik képzelni magukat – amiből számtalan balvégzetű tévedés adódik, mi több, az orvosi testület is veszíthet autoritásából. Így aztán keresni kezdik, milyen is legyen az az orvos és a család között létesítendő kapcsolat, mely lehetővé teszi az efféle problémák elkerülését. A *házi orvos* funkciójának kitalálása – ami közvetlenül kapcsolja az orvost a család jelentette „alapsejthez” – mutatkozik a legjobb módszernek arra, hogy semlegesítse a sarlatánok és a kvalifikálatlan orvosok csáberejét. Magán a családon belül pedig az orvos és a családanya között alakul kitüntetett kapcsolat. Ez lesz hivatva funkcionálisan megjeleníteni a kórházi betegellátás gyakorlatából átszarmaztatott távolságot – és távolságtartást! – a tudományt művelő férfi és az előírások végrehajtásával megbízott nő között. 1876-ban a jeles higiéniai szakember, Fonssagrives megjelenteti Az EGÉSZSÉG KÉZIKÖNYVE című munkáját, mely két fontos figyelmeztetést tartalmaz az olvasó számára. „Azok, akik *e lexikonban azt keresnék, hogyan is gyakorolhatnák az orvosi mesterséget – a maguk kárára vagy másokéra –, jobb, ha tudomásul veszik, hogy semmi erre fölhasználható nem fognak találni könyvemben. Nem lelnék benne mást, mint arra szolgáló javaslatokat, hogyan őrizhessék meg egészségüket mindazon veszélyekkel szemben, melyek fenyegethetik, intelmeket, hogy ne próbálják mások bajait orvosolni; segítséget ahhoz, hogy elkerülhessék a megcsókás és az előítéletek gyilkos csapdait, hogy megérthessék, mire képes az orvostudomány, mire nem, s orvosukkal mindezek alapján ésszerű és kölcsönösen hasznos kapcsolatot ápoljanak. Másrészt pedig arra vállalkozom, hogy megtanítsam az asszonyokat a házi ápolás művészetére. A pénzért foglalkoztatott virrasztók úgy viszonyulnak az igazi ápolónőkhöz, mint a hivatásos bérdadjkák az édesanyákhoz. Csak végszükségben forduljunk hozzájuk. Az az ambíció fűt, hogy a nőket képzett, mindenhez értő betegápolóvá képezem ki, akik elsősorban azt képesek megérteni, hogy szerepük – mely éppoly magas, mint amilyen segítő – eddig terjed, s nem tovább. Az anya és az orvos szerepe s feladatköre között világos és egyértelmű különbség van, s ennek így is kell lennie. Az egyik előkészíti a terepet a másik számára, s megkönnyíti annak ellátását. Kiegészítik – vagy legalábbis a beteg érdekében ki kell, hogy egészítsék egymást. Az orvos utasít, az anya végrehajt.”*

Ez az orvos és család között szervezzé teendő kapcsolat erőteljes hatást fog gyakorolni a családi életre, s legalább három vonatkozásban is hozzá fog járulni annak új alapon való újjászerveződéséhez. Egyfelől azzal, hogy szorosra zárja a család sorait, úgy

fordítja szembe azt a hajdani nevelési környezet negatív hatásaival (a cselédség által alkalmazott eljárásokkal és előítéletekkel, a társadalmi promiszkuitás minden lehetséges káros hatásával). Másodszor azzal, hogy az anyával való privilegizált „szövetség” élvezet annak felismeréséhez, hogy a nőnek speciális nevelési szerep juthat, s ez lehetőséget teremt a nők társadalmi előrelépéséhez. Harmadszor pedig azzal, hogy az orvos a családra gyakorolt befolyása révén szembefordíthatja azt a nevelés régi struktúráival, a vallás fegyelmező eszközeivel, az internátus intézményével.

Az orvostudomány egészen a XVIII. század közepéig nem mutat érdeklődést a gyermekek és a nők iránt. Utóbbiak nem többek gyerekszülő gépnél, akiket a nekik megfelelő szintű orvosi ellátás illet meg. Emezt persze az Orvosi Fakultás mélységesen lenézi (mint arról a „jvasasszonyrecept” kifejezés is tanúskodik). A szülés, a vele kapcsolatos betegségek, a gyermekbetegségek ellátása a „jvasasszonyok” dolga; ez utóbbiak, mint csoport, ugyanoda sorolhatók, mint a cselédek és dajkák, akik valamennyire rendelkeznek is az előbbiek tudáskészletével, s azt a gyakorlatban sűrűn alkalmazzák is. Az, hogy az orvostudomány bekebelezi ezt a piacot, azt jelenti, hogy vége szakad a jvasasszonyok uralmának, hosszan tartó offenzíva indul fölöslegesnek s ártalmasnak ítélt eljárásaik ellen. A leghevesebb ütközőpontok természetesen az anyai szoptatás és a gyermekek öltöztetése kérdésköre körül rajzolódnak ki. A XVIII. és XIX. századi orvosi munkák egyforma lelkesedéssel zengik az anyai szoptatás dicséretét, ugyanazokat a tanácsokat adják arra nézvést, hogy hogyan válasszunk jó dajkát, s nem szűnnek kárhoytatni a pólyába, illetve fűzőbe „csomagolás” gyakorlatát. Ugyanakkor egész sor új területen is frontot nyitnak, legyen szó akár a gyermekjátékokról (erősen szorgalmazzák a nevelő célzatú játékokat), a nekik mesélt történetekről (helytelenítik a kísértethistóriákat, melyek súlyos traumákat okozhatnak), a napi időbeosztás szabályozott rutinjáról, a gyermekek számára elkülönített hely fontosságáról, annak fontosságáról, hogy a gyermeknek legyen „saját kuckója”, vagy a felügyelet fogalmáról (az anyai szem diszkrétan, de megállás nélkül őrködjék fölöttük, s mindent lásson). E kis léptékű ideológiai csatározások egyetlen stratégiai szempontnak rendelődnek alá: maximális mértékig fölszabadítani a gyermeket minden kötöttség alól, mindaz alól, ami korlátozná mozgási szabadságában, testének edzésében – hadd erősödjék minél jobban –, s megóvni minden olyan érintkezéstől, mely megsebezhetné (fizikai veszély) vagy megronthatná (erkölcsi veszélyek: a kísértethistóriáktól a szexuális megrontásig, minden), vagyis eltéríthetné a fejlődését szolgáló nyílegyenes iránytól. Ez teszi szükségessé a cselédek fölött gyakorolt felügyeletet, a családi otthonnak olyan térbeli struktúrává való átalakítását, amelyben minden annak az eszmének rendelődik alá, hogy a gyermek mozgását ne gátolja semmi, ám mozgása mindig könnyen ellenőrizhető legyen. E házi orvoslás működése nyomán a polgári család egyre inkább külső hatásoktól elszigetelő melegházhöz kezd hasonlítani. A gyermeknevelésben bekövetkezett mindeme változásokra nem csak az egészség megőrzéséhez, de a betegségek gyógykezeléséhez is szükség van. A cselédekre ráhagyott gyermeknevelés annak az elvnek rendelődött alá, hogy emezeknek minél kevesebb gondjuk akadjon a gyermekkel, illetőleg a legtöbb élvezetet biztosítsa számukra (lásd a gyermekekkel folytatott szexuális természetű játszadozásokat). Mindennek következményeként rosszul nevelt, szeszélyes, a szó mindkét értelmében véve romlott gyerekeket kaptunk, akik könnyű prédájául estek a betegségeknek, s meggyógyításuk annál is nehezebbnek bizonyult, hogy nem voltak hajlandók engedelmesen követni a rájuk kiszabott gyógykezelést. Ebből adódik, hogy az orvosnak nagyon is szüksége van egy szövetségesre a helyszínen; s ki más lehetne ez a szövetséges, mint az anya, ki egyedül

képes arra, hogy nap mint nap szüntelenül korlátok közé szorítsa a cselédek obskurantizmusát, akaratát pedig elfogadtassa gyermekével.

E szövetség mindkét fél számára előnyös. Az orvos – az anya segítségének köszönhetően – győzedelmeskedhet a javasasszonyok alkalmazta népi gyógy módokhoz való ragaszkodás makacs hegemoniája fölött. Viszonzásként, azzal, hogy hozzájárul az anyai funkciók fontosságának fölértékelődéséhez, a családi háztartásvezetés szféráján belül új hatalommal ruházza föl a polgárcsalád asszonyát. Hogy e szövetség mennyire fontos, s hogy képes a családfői autoritást is megrendíteni, az már a XVIII. század végétől kiviláglik. 1785-ben a Berlini Akadémia pályázatot hirdet a következő kérdések megválaszolására: 1. Természeti állapotban mi képezi az atyai tekintély alapjait és korlátait? 2. Van-e különbség az anya és az atya jogai között? 3. A törvények meddig mehetnek el e tekintély kiterjesztésében, illetve korlátozásában? A díjazott pályamunkák írói közül Peuchet (az *ENCYCLOPÉDIE MÉTHODIQUE* szerzője) egyértelműen amellett voksol, hogy értékeljék át az anya jogaira vonatkozó álláspontot. *„Ha a szülők gyermekeik fölött emezek zsenge és tudatlan korában gyakorolt hatalmának indoklása alapvetően azon kötelezettségükre hivatkozik, mely előírja számukra, hogy ügyeljenek e törekeny lelkek boldogságára s testi épségére, úgy nem kétséges, hogy e hatalom a velük szemben fölmerülő kötelességek növekedésével párhuzamosan gyarapodik. A nő számára az a tény, hogy egy személyben anya, dajka és védelmező is (ami olyan kötelezettségeket ír elő számára, melyeknek a férfiak sosem kötelesek megfelelni), egyértelmű jogot biztosít arra, hogy neki engedelmességgel tartozzanak. Hogy az anyának miért van az apáénál több joga gyermekeitől engedelmességet követelni, arra az az igazi válasz, hogy neki erre inkább van szüksége.”*⁸

Az orvos az anya civil autoritásának megnövelésével egyben társadalmi státust is biztosít számára. A nőnek ez az anyaként, nevelőként, egészségügyi szakszemélyzetként bekövetkező előrelépése fog hivatkozásul szolgálni a XIX. század főbb feminista áramlatainak.⁹

A magánszférában a csecsemő nevelésének komoly hiányosságai lehettek föl. Ilyenek a közszférában is találhatóak. Fonssagrives a gyermekek egészségét a köznevelés intézményeiben fenyegető veszélyekkel éppoly vehemensen hadakozik, mint ahogyan a pólya és fűző használatának divatját kárhóztatta, s a hivatkozott elvek is ugyanazok. Vajon nem nyilvánvaló-e mindenki számára, milyen veszélyekkel jár a líceumok és kolostorok házirendjének hajlíthatatlan merevsége, zárkózott szigora? A túlsúfoltság, a rossz szellőzés, a testgyakorlás hiánya vajon nem rímél-e arra, ahogyan a kisgyermek a családi otthon legszűkebb helyiségeibe száműzik? A közös hálóterem promiskuitása s a vétkes szokások ebből fakadó fertőző terjedése vajon nem éppoly fenyegető veszélyt jelent-e, mint a gyermekeknek skrupulusokat nem ismerő cselédek által történő megrontása, az „ártatlannak” mondott játszadozások? Azzal, hogy fölhívja a család figyelmét az internátus, a líceumok kolostori jellegű szabályai, a túlsúfolt programok, az „emberpusztító nevelés” okozta veszélyekre, az orvos keresztes hadjáratot hirdet, ebből fognak majd a XIX. század végén kisarjadni az első felügyelő iskolaszékek.¹⁰ S ezzel párhuzamosan bontakozik ki az a vegyes (a család és az iskola együttes hatására építő) nevelési eszmény is, mely szerint a szülők fölkészítik a gyermeket arra, hogy hajlandó legyen elfogadni az iskolai fegyelmet, egyszersmind öröködnék afölött, hogy a közoktatásban a megfelelő feltételek biztosítva legyenek: ügyelnek az internátusok higiéniés viszonyainak javítására, a testi fenytés maradványainak eltörlésére, a gyermekeket fenyegető fizikai veszélyek (pl. kerítésfalak tetejére szórt üvegcserépek) fölszámolására, a testedzés programmá tételére, az iskola szomszédságában lévő újságoskioszok, ivók felügyeletére, a kör-

nyéknek az arra ólálkodó exhibicionistáktól és prostituáltaktól való megtisztítására. El kell érni, hogy a köznevelésben ugyanannyi lehetőséget mozgósíthassanak a fizikai felszabadításra és erkölcsi védelemre, mint az otthoni nevelésben.

Mindez természetesen csak a tehetősebb családokra érvényes, azokra, ahol van cseléd, ahol tehát a ház asszonya magára vállalhatja a családi otthon, a háztartás megszervezésének összes gondját; azokra a családokra, ahol meg tudják fizetni a gyerek líceumba járatását, azokra tehát, amelyeknek műveltségi szintje elég magas ahhoz, hogy hasznát vegyék az efféle kiadványok olvasgatásának. A köznép családjaira másfajta csatornákon keresztül gyakorolnak hatást, nem a megjelentetett könyvek vagy a család és a házi orvos között kialakított szerves kapcsolat révén. S nem csak azért, mert az analfabetizmus egészen a XIX. század legvégéig magas marad, mert az egyszerű embereknek nem telik arra, hogy orvost tarthassanak, hanem főleg és elsősorban azért, mert ezekben a családokban egészen másfajta problémák jellemzik az életet. Látszólag persze itt is, ott is egyformán az tűnik fontosnak, hogy a gyermekek egészségesek maradjanak, hogy a higiénés előírásokat mindenhol egyformán betartsák, de a *szociálökonomiai* megfontolás a háziorvoslásban alkalmazottakétól merőben eltérő műveleteket szorgalmaz, s az eredmény így amazénak pontosan az ellenkezője. Nem arról van többé szó, hogy a gyermeket föl kell szabadítani mindenféle ügyetlennek bizonyuló korlátozás kötelekei alól, hanem arról, hogy gátat kell vetni a szokássá lett szabadosságnak (lelencházi elhelyezés, dajkaságba adásnak álcázott elhanyagolás). Rendszabályozni kell a szabadossá fajult kapcsolatokat (lásd a vadházasságoknak a városiasodás nyomában föllépő elszaporodását a XIX. század első felében). Föl kell számolni a „dezertálás” útvonalait (csavargás, különösen, ha gyerekek teszik). Korántsem egyfajta diszkrét védelem biztosításáról van tehát ezúttal szó, hanem arról, hogy meg kell teremteni a felügyelet és ellenőrzés közvetlen, direkt formáit.

Külön tanulmányt lehetne írni a fiatal leánykák őrzésére és javító-nevelésére szánt menhelyeknek, a prostituáltak nyilvánosházainak és a kített gyermekek lelencintézteinek egymással párhuzamos történetéről. Ez a három intézmény nagyjából egyszerre bukkan föl, és nagyjából ugyanakkor megy is ki a divatból. A XVII. században a kolostorok, az ellenreformáció igényeinek megfelelően, tömegesen fogadják be a férjezetlen nőket, akiket arra képeznek, hogy a segélyezés és a nevelés terén missziós munkát végezzenek. Ezzel egy időben páli Szent Vince elkezd központi megoldást keresni az elhagyott gyermekekkel való törődésre, s megpróbálja állami feladattá tenni gondozásba vételüket, hogy ne a kolduscéhéknél kössenek ki, ahol megcsonkítják, majd arra használják őket, hogy általuk szájalmat csikarjanak ki a járókelőkből. Nagyjából erre az időpontra datálható az is, hogy kezdetét veszi a prostituáltak visszaszorítása, akik számára – bár a középkorban is meg volt szabva, hol gyakorolhatták mesterségüket – most fokozatosan egyre inkább megtiltják annak az utcákon való gyakorlását. A XVIII. század végén és a XIX. század első felében a rendőrség magától megszervezi a bordélyházak rendszerét, üldözőbe veszi a magányos prostituáltakat, arra kényszerítve őket, hogy a rendőrségtől közvetlenül függő viszonyban lévő kerítőnők által működtetett „házakban” vállaljanak munkát. A XIX. század végére, nagyjából egy időben, mindhárom gyakorlat diszkreditálódik: az *Assistance publique* tevékenyen szembefordul azzal a gyakorlattal, hogy a házasságtörő kapcsolatból született gyerekeket automatikusan lelencházakba rakják; a dologházi-javítóintézeti feladatokat ellátó menhelyeken állandóan pénzügyi és erkölcsi botrányok vannak napirenden, a prostitúció keretek közé szorításával foglalkozó erkölcsrendészetet hevesen támadják az általa foganatosított letartóztatások

önkényes jellege miatt, s azért is, mert „párhuzamos” rendőrséggként működik. Ugyanaz a történelmi trend köti tehát egymáshoz ezt a háromfajta eljárástípust, melyet jól kivehetően a családon belüli hatalommegosztás régi és új rendszere között kibontakozó átmeneti állapotok hívtak életre.

Hogy mi végre a begyűjtés és elkülönítés e fajtáinak életbe léptetése, azt azok a szabályok segítenek igazán megértetni, amelyek a házassági kötelék és a vérségi leszármazás régi, hagyományos rendszerének szolgáltak, soha senki által vitatni nem kívánt alapjául. Azok, amelyek – különbséget téve a szexuális kapcsolatok törvényes és törvénytelen gyümölcsei között – mindkét nem tagjai számára kötelezően írták elő, hogy kik lehetnek jogosultak a családi vagyon megöröklésére – nekik van csak joguk arra, hogy házasságot kössenek, s őrájuk hárul a többi családtag eltartásának feladata. A házassági kötelékteremtés rendszere nem törekedett tehát arra, hogy törődjék a gyakorlatban szövődtött szexuális kapcsolatokkal. Nagyon is kiporciózott távolságot tartott emettől. Azokat, akiktől hasznot hozó kötelékek létesítése volt várható, távol kellett tartani minden „kívánatosnak nem tekinthető” kapcsolattól; azoknak meg, akik nem számíthattak megházasodásra, ki kellett verni a fejéből a családi boldogságnak még a gondolatát is. Ez mind, mind szexualitás és családalapítás radikális szétválasztását, egymástól elkülönítését eredményezi, többé-kevésbé tolerált illegalizmusokhoz vezető különbségtevéseket, melyek szüntelen konfliktusok forrásai, s a „hasznos” életenergiák elpocsékolásához vezetnek. A család felől nézve: a házasságkötési stratégia és a szexuális dimenzió különválasztása örökösen a családi tűzhely békéjét fenyegeti, a csábítás és az elcsábítás ezerféle változatát produkálva (melyeket a jogtudós értekezések erősen igyekeznek rendszerbe foglalni, kodifikálni).¹¹ Az állam nézőpontja felől: azok az egyének, akiket házassági kapcsolat révén nem tud keretei közé vonni, csavargásuk, nyomorúságuk okán veszélyt jelentenek a társadalomra, egyszersmind veszteségnek is tekinthetők, mivel alkalmazásba nem fogott erőket képviselnek. Amikor az átnevelő menhelyek, bordélyházak és lelencotthonok megszületnek, céljuk megvallottan a családok és az állam érdekeinek összebékítése, közös szolgálata. Ahogy a magatartások moralizációja révén békét visznek a családi otthonokba, úgy gyarapítják az állam erejét is a családrendszer elkerülhetetlen hulladékának, a házasságra nem lépőknek s a kitett gyermekeknek a célszerű kezelésével. A rendőrség szerepének a XVIII. század során észlelt hangsúlyosabbá válását a családon belüli hatalmi viszonyrendszer teszi lehetővé. Ezt kecsgetti békével és nyugalommal, amikor autoritását kiterjeszti a család lázadó és ellenszegülő tagjaira. A központi hatalom irányító apparátusai a család szolgálatában állónak mondják magukat. Egy olyan szerző, mint Rétif de la Bretonne akár még azt is gondolhatja, hogy ezeknek az apparátusoknak a létrejötté talán lehetővé teszi majd a családi és a szexuális élet erőszakos szétválasztása keltette problémák végérvényes főlészámolását.

LE PORNOGRAPHE, OU IDÉES D'UN HONNETE HOMME SUR UN PROJET DE REGLEMENT POUR LES PROSTITUÉES PROPRE A PRÉVENIR LES MALHEURS QU'OCCASIONNE LE PUBLICISME DES FEMMES című, 1769-es művében egy olyan intézményre tesz javaslatot, mely egyesíthetné a menhely, a bordély és a lelencház előnyeit. Ide bekerülhetnek mindazok a fiatal leányok, akiket családjuk nem kíván férjhez adni. E kolostori szellemiségű intézményben a legszebbek közülük férfi kliensek vágyainak kielégítésére szolgálnak majd, akik akár feleségül is vehetik őket. A kevésbé szépek s öregebbek az ilyen kapcsolatokból született gyerekek nevelésével lesznek elfoglalva, s ekként „az állam szolgálatába oly gyermekkertészet, csemeteiskolát állítanak, mely annak nem kerül pénzébe (hiszen az ügyfelek fizetnek),

s mégis, a fölserdült csemeték fölött korlátlan hatalma lesz, hiszen az apai jogok átszár-maznak az uralkodóra”.

De az állam rendje és a családon belüli rend közötti harmónia inkább csak taktikai cinkosság gyümölcse, mintsem stratégiai szövetségé. Nem ugyanaz jelent ugyanis bot-rányt az egyik és a másik számára. A családot az nyugtalanítja, ha házasságon kívül született gyermekek rontják a reputációját, ha képtelen megfegyvelmezni a még kiskorú gyermekeket, ha a nagylánynak rossz híre kél – szóval általában mindaz, ami árthat a család becsületének, tisztességének, jó hírnevének, társadalmi rangjának. Az államot ezzel szemben az eleven erőforrások eltékozlása bősztí, ezeknek az embereknek a fölhasználatlansága vagy fölhasználhatatlansága. E két motíváltság aztán ideiglenesen egymásra találhat azon az alapon, hogy egyik is, másik is kívánatosnak látja a családokon belül található nemkívánatos egyedek „begyűjtését”. De míg a családok számára ennek célja és értelme a kirekesztés, a tőlük való megszabadulás, az állam számára a családokat szokásosan terhelő költséges gyakorlattal való szakítást jelenti, annak az akaratnak a kifejezését, hogy ezeket az egyéneket ezentúl használják is föl valamire. A család szá-mára nemkívánatosnak bizonyuló elemek tárolására szolgáló intézmények (ispotályok, kolostorok és menhelyek) a családi életvitel korrekciójára szolgáló beavatkozások egész sora számára szolgálnak stratégiai bázisul. A balsors, nyomor és tönkremenés e pórul-jártjainak gyűjtőhelyei megkönnyítik a filantróp energiák mozgósítását; terepül, az alsóbb néposztályok viselkedésének megfigyelését lehetővé tevő laboratóriumul szol-gálnak neki, olyan taktikák bevetési terepül, amelyek képesek kiküszöbölni a társadalmi-lag negatív hatásokat, és képesek a köznép körében a család gazdasági-társadalmi kívá-nalmakhoz igazodó újjászervezésére.

Mi sem szolgáltatja szebb példáját az állam-család viszonyban bekövetkezett ekkénti fordulatnak, mint a lenegyermek hospíciumainak története. Az élet aggályos tisz-teletben tartását a családok jó hírnevével összebékíteni törekvés a XVIII. század köze-pére egy szellemes műszaki találmányt eredményezett: a forgóládát. Ez hossz tengelye körül elforgó henger, amelynek palástja egy darabon nyitott. A henger zárt oldalával fordul az utca felé. Odakint csengettyű szolgál jeladásra. El akarja magától taszítani kisdédét egy nő?! A csengettyűvel jelt ad az épületben örökdő személynek; az azonnal elforgatja a hengert, amely most nyitott szájával fordul a külvilág felé; a gyermeket behelyezik, s a henger máris fordul tovább, bejuttatva a gyermeket a menedékhelyre. Ezzel az eljárással a gyermeket gondozásba adó személy láthatatlan marad a lencház dolgozóí előtt. S pontosan ez a cél: botrány és melléfogások nélkül elvágni a köteléket a nem kívánt kapcsolat gyümölcseivel, megtisztítani a család társadalmi kapcsolatait a tisztázott jogállással nem rendelkező, a család ambícióival, jó hírével összeegyeztethe-tetlen utódoktól.

Az első forgóládás rendszer 1758-ban Rouenban kezd működni. Célja, hogy elejét vegye a gyermekek templomkapuba, magánházak küszöbére, illetve kolostorok elé való kitevésének, ami természetesen azzal járt, hogy nagyon sok gyerek hamarébb elpusztult, mintsem valaki felfigyelt volna rá. 1811-ben a forgóládás rendszer a menhelyek újjá-szervezésének keretén belül teljesen általánossá válik, ekkoriban 269 intézmény működik emez elv szerint. A későbbiekben fokozatosan fölszámolják őket. 1826 és 1853 között 165-öt zárnak be, a legutolsó 1860-ban csukja be kapuit. A forgóláda föltűnése, majd alkalmazásának megszűnte egybeesik a kitett gyermekek számának jelentős megnöve-kedésével, illetve, később, csökkenésével és viszonylagos stabilizálódásával. A kitett gyermekek fölnevelésére páli Szent Vince által alapított menhely megalapításakor 312

gyermeket fogadott be, 1740-ben 3150-et, 1784-ben 40 000-et, 1826-ban 118 000-et, 1833-ban 131 000-et, 1859-ben 76 500-at. Ebből már sejthető, milyen fontos szerepe volt a forgóládák fönntartásáról vagy megszüntetéséről folytatott vitáknak. Fönntartása mellett kardoskodnak mindazok, akik a család *jogelvi hatalmának* elkötelezett védelmezői – olyan férfiak, mint Lamartine, Armand de Melun, Le Play. Fennen hangoztatják, milyen megtisztító hatása van a szexuális eltvelyedések következményeire; mint a pap a gyóntatószékben, egyszerre veszi nyilvántartásba a vétket (vagyis hogy annak gyümölcsét), s nyújt rá rögtön föloldozást. Hogy kivédhessék azt a veszélyt, amit a gyermekkivetések elszaporodása jelenthetne, azt javasolják, hogy a család nyerve vissza korábbi jogi súlyát; ehhez állítsák vissza a Forradalom óta idejétmúlttá vált apasági keresetekre vonatkozó eljárásokat, adóztassák meg a nőtlenséget, húzzanak éles, világos választóvonalat a „családba tartozó” személyek és a törvénytelen születésű fattyúk között. Emezeket az országhatárokon kívüli feladatok elvégzésére (például a gyarmatok benépesítésére) lehet használni, vagy pedig arra, hogy a családban élő törvényes ivadékok helyett ők soroztassanak be a fegyveres testületekbe. A forgóláda ellenzői a felvilágosult filantrópok közül kerülnek ki (Chaptal, La Rochefoucauld-Liancourt, Ducpétiaux), akik a közsegélyezés racionalizálásának, az örökbefogadások szorgalmaztatásának hívei, vagyis akik számára az egyén fontosabbnak bizonyul a vér és a születés jogainál.

A mérleget az billenti az általuk képviselt álláspont felé, hogy egyértelműen bizonyosodik: az egyszerű néprétegek a forgóládát egyáltalán nem eredeti szellemének megfelelően használják, azaz nem arra, hogy a házasságon kívül született gyerekek botrányt kavarázó látványától megszabaduljanak. A XVIII. század végétől kezdve a gyermekmenhelyeket működtető bürokrácia kezd gyanút fogni, hogy intézményüket csalárd módon kihasználják. Necker az ADMINISTRATION DES FINANCES DE LA FRANCE című művében úgy ítéli, hogy „*e dicséretes intézmény kétségkívül megakadályozta, hogy együttérzésünkre méltó kis lények áldozatául essenek elfajzott szülei természetellenes érzelmeinek*”, ámde ugyanakkor „*észrevétlen hozzászoktak az emberek ahhoz, hogy a kitett gyermekek ispotályjaiban olyan, a köz számára rendeltetett intézményeket lássanak, melyek falai közt az uralkodói kegy a legszegényebb alattvalók gyermekeinek gondoztatásáról és tápláltatásáról intézkedik. S ahogyan terjedt ez az eszme, úgy vesztett erejéből a nép körében a kötelességtudat s az atyai szeretet*”.¹² A kitett gyermekek számának roppant növekedése fölkelte a menhelyek vezető tisztviselőinek kíváncsiságát, sorozatban adnak megbízást kutatások végzésére, hogy megjeljék a jelenség okát. Először is szép számmal találtnak az elhagyott gyermekek között törvényes születésűeket. Annál is inkább, mert ahogy e menhelyeken lassacskán javulni kezdenek a mortalitási mutatók, a szülők skrupulusai is alábbhagynak. A szakemberek szemében azonban még ennél is súlyosabban esik latba a következő. Nem elég, hogy – rettenetes szegénységük okán – törvényesen egybekelt családok is elvetik maguktól gyermekeiket, de arra is akad példa, hogy olyan családok, amelyek képesek lennének a gyermek eltarására, az állam gondjaira bízzák, hogy aztán az államtól dajkaság címén vegyék vissza magukhoz. „*Amióta a törvényhozás, azáltal, hogy elrendelte a dajkák fizetésben részesítését, szabályozta a kitett gyermekek helyzetét, a magára hagyásnak egy új formája bukkant föl egy csapásra, s szaporodott el rendkívüli módon. Most annak az anyának, aki újszülöttét a forgóládaéhoz viszi, cseppet sem áll szándékában eldobni őt magától; ha elvállik tőle, csak azért teszi, hogy különféle közvetítők cinkosságát igénybe véve, néhány nap múltán újra föllelje. Amikoron a menhelyeket újszülöttek nagy áradata lepte el, hamar észrevették, hogy a falakon belül nem tudják a kisdedeknek kellően gondját látni. Ezért múlhatatlan szükség lett falusi dajkákra. A gyermekeket az ő gondjaikra bízták, s e szolgáltatásért fizetségben részesültek. Küldöncök szállították az újszülötte-*

ket a menhelyről azokhoz az asszonyokhoz, kik őket szoptatandók voltak, s azonmód súlyos zavarok keletkeztek. Ezek a falusi lányok és asszonyok úgy vélték, nagy előnyük származik abból, ha gyermeküket kiteszik; ha ugyanis, a küldöncökkel összejátszva, néhány nap múltán újból magukhoz vehették gyermeküket, ezzel hónapokra biztosították a maguk számára, hogy dajkai fizetést húz-hassanak, később pedig nyugellátmányt kapjanak. A családság kifogott minden nyomozó igyekezeten. Ha az anya valamely sajátlagos megfontolásból nem merete maga mellett tartani gyermekét, akkor hivatalosan valamelyik szomszédja vette dajkaságba.”¹³

E nyomozati vizsgálatok tanulságát levonva De Corbière belügyminiszter 1827-ben kibocsát egy körlevelet, mely előírja, hogy a kített gyermeket kötelező másik megyében elhelyezni. Ezzel kívánja megakadályozni, hogy az anyák fizetett dajkaként szoptassák a forgóládánál leadott gyermeküket, illetve hogy szomszédjaikhoz helyeztethessék ki őket gondozásra. Azt feltételezte, hogy ha az anyákat megfosztják gyermekük láthatóságától, kétszer is meggondolják majd, hogy elhagyják őket. Az eredmények azonban nem váltották be reményeit. Az 1827 és 1837 között ekképp elhelyezett 32 000 gyerekből a rendelet életbe lépte után 8000-et hamarosan visszakövetelt az anyja, a többiek közül majdnem mindenki meghalt a soron következő brutális áthelyezések következtében. 1837-ben De Gasparin e politika kudarcát mintegy elismerve beadványt intéz a királyhoz, melyben azt az ötletet fejt ki, hogy a lencházi elhelyezéssel járó kényelmetlenségek helyébe az anya otthoni megsegélyezésének rendszere lépjen, amikor is az anya kapná meg a menhelytől azt az összeget, melyet az máskülönben elvileg egy idegen dajkának fizetne ki. Ez egyben azzal járna, hogy a forgóláda rendszerét fölváltja az átláthatóan működő iroda szaktevékenysége. A származás eltitkolása, melyet a forgóládarendszer lehetővé tett, erősen kedvezett minden szélhámosságnak és csalásnak, és lehetetlenné tette, hogy a szakigazgatás kezébe vehesse a dolgok intézését. A felvételi irodáknak nem a titokban tartás, hanem a nyilvános irodai felvétel alapján való működtetése egyfelől lehetővé tette a gyermekkiterjesztések számának visszaszorítását, másrésről pedig azt, hogy az anyákat helyzetük adminisztratív fölmérése alapján juttassák segélyhez.

E fordulat igen sok következménnyel jár. Azzal, hogy eldöntötték: anyagi és orvosi segítséget nyújtanak a legszegényebb, ám egyszersmind legerkölcstelenebbnek mondott nőknek, olyan mechanizmust hoztak működésbe, amely – hacsak nem akarták annak a vádnak kitenni magukat, hogy a bűnt jutalmazza – magával kellett hogy vonja e szolgáltatók kiterjesztését az összes többi anyára is.

Így ha egy leányanya kapott valami juttatást, hogy megtartsa gyermekét, teljesen természetessé vált, hogy ez a jog megillesse a gyermeknevelés terheibe belerokadó szegény özevgyasszonyt, majd a sokgyermekes családanyát, végezetül azt a munkásasszonyt, akit bátorítani kell arra, hogy további gyermekeket szüljön. Így születik meg a XX. század elején a családi pótlék rendszere a juttatásban részesülők körét fokozatosan kiterjesztő segélyezési gyakorlat és a paternalista patronázsrendszer metszéspontjában (mely boldogan szabadul meg országos szinten egy olyan igazgatásnak a terhétől, amely legalább annyi gonddal jár, mint amennyi eredményt elkönnyvelhet).

A mondottakból az is következik, hogy az alsóbb rétegek családjaira is kiterjesztik a gyermekek nevelése fölött gyakorolt orvosi felügyeletet. 1865-ben születnek meg, előbb Párizsban, majd Lyonban az első gyermekvédő egyesületek, amelyek többek között nemcsak a szülei által dajkaságba kiadott gyermekek orvosi felügyeletének biztosításáról gondoskodnak, de feladatuknak tekintik a szegény néposztályok nevelési rendszereinek, higiénés módszereinek és a gyermekfelügyeletnek tökéletesítését is. Folyóiratainkban mindig van „Bűntények és balesetek” rovat, ahol főlemlegetik mindazokat

az eseteket, melyekből rossz bánásmódra, „felügyelet nélkül hagyásra” következtethetünk. Ezek az egyesületek azoknak a patronázsrendszer által életre hívott bizottságoknak a munkájára támaszkodnak, amelyek korábban a menhelyeken tartott gyermekek felügyeletére jöttek létre. Azzal érvelnek, hogy a szegény néposztályokban a legjobb orvosi ellátást azok a gyerekek kapják, akik az *Assistance publique* gondozásában állanak. Ezt az érvelést Théophile Roussel is átveszi majd, amikor azt mérlegeli, milyen feltételek mellett léphet életbe 1874-es törvénye a dajkák felügyeletéről. „Minden önzetlen tanácsadás ellenére a parasztok durva nyakassága, a szülésznök ostoba tanácsai mai napig éltetik azokat a szokásokat, amelyek végzetes következményekkel járnak a gyermekekre, kiknek higiénés nevelése nagyon rosszul megoldott. Legyen elegendő itt egyetlen jellegzetes részlettel előhozakodnom: a szegény megyékben azt, hogy a gyermekek kellő gondozásban részesüljenek, hogy halálozási rátájuk ne emelkedjék hat százalék fölé, csak azoknak a leányanyáknak a körében tapasztalhatjuk, kiknek sikerül a megyétől havi segélyt húzniuk, minek fejében a prefektúra egyik inspektora – akitől tartanak, s akinek tanácsaira odahallgatnak – felügyeletet gyakorol fölöttük.”¹⁴

Így formálódik ki az alsóbb néposztályokra jellemzőnek gondolt anyafigura, aki nem annyira anyának, sokkal inkább dajkának látszik, mivel lényegében az állami alkalmazású dajkára rímel; státusából annak mindkét lényegi elemét kölcsönveszi: közpénzekből támogatják, ezenfelül állami-egészségügyi felügyelet alatt áll. E mivoltában igen sokáig gyanakodás tárgya: milyen kötelék fűzi is gyermekéhez. Sokáig fogják gyanúsítani gondatlansággal, gyermeke cserbenhagyásával, azzal, hogy önző érdek vezérli, hogy ha megfeszül, sem lesz képes megfelelni hivatásának. Mindezt az alsóbb néposztályok női népeisége és az állami segélyezésügy közötti érdekütközés hozza magával, a nők fölött ellenőrzést gyakorló hivatal szerint az intézkedésrendszer ugyanis nem arra szolgál, hogy érdekeltté tegye őket egy kívánt terhesség kihordásában, hanem arra, hogy hozzákösse az anyákat világra hozott gyermekeikhez, s képes legyen rákényszeríteni őket, hogy törődjenek is velük. A kitett gyerekeknek a „haza gyermekei” nevet adták. Hogy minél kevesebb élet elvesztegetésével és minél olcsóbban lehessen fölnevelni őket, visszajuttatták a gyerekeket anyjukhoz. Ezeket az anyákat aztán – majd pedig, egy következő lépésben, a teljes indukció logikáját alkalmazva, az összes alsóbb néposztálybeli anyát – „lefokozták” (Lakanal elhíresült fogalmazása szerint) „államilag hitelesített dajkává”.

(Folytatása következik.)

Jegyzetek

1. De Chamousset: OEUVRÉS COMPLETES. 2 kötetben, 1787.
2. Buchan: MÉDECINE DOMESTIQUE, 1775.
3. Alphonse Leroy: RECHERCHES SUR LES HABILLEMENTS DES FEMMES ET DES ENFANTS, 1772.
4. Joseph Raulin: TRAITÉ DES AFFECTIONS VAPOREUSES DU SEXE, 1758.
5. Tissot: DE L'ONANISME. Lausanne, 1760.
6. Uo.
7. Soroljuk föl a legfontosabbakat. Richard: ESSAI SUR L'ÉDUCATION PHYSIQUE DES ENFANTS DU PREMIER AGE, 1829; P. Maigne: CHOIX D'UNE NOURRICE, 1836; A. Donné: CONSEILS AUX MÈRES SUR LA MANIÈRE D'ÉLEVER LEURS NOUVEAUX-NÉS OU DE L'ÉDUCATION PHYSIQUE DES ENFANTS DU PREMIER AGE, 1842; F. Servais: HYGIÈNE DE L'ENFANCE OU GUIDE DES MÈRES DE FAMILLE, 1850; E. Bouchet: HYGIÈNE DE LA PREMIÈRE ENFANCE. GUIDE DES MÈRES POUR L'ALLAITEMENT, LE SEVRAGE ET LE CHOIX DE LA NOURRICE, 1869; Devay: TRAITÉ D'HYGIÈNE SPÉCIALE DES FAMILLES, 1867; Fonssagrives: DE LA RÉGÉNÉRATION PHYSIQUE DE L'ESPECE HUMAINE PAR L'HYGIÈNE DE LA FAMILLE ET EN PARTICULIER DU RÔLE DE LA MÈRE DANS L'ÉDUCATION PHYSIQUE DES ENFANTS, 1867; DIC-

TIONNAIRE DE LA SANTÉ OU RÉPERTOIRE D'HYGIENE PRATIQUE A L'USAGE DES FAMILLES ET DES ÉCOLES, 1876.

8. J. Peuchet: ENCYCLOPÉDIE MÉTHODIQUE, 1792; 111–112. szakasz, „Gyermek, megrendszabályozás és hatóság” szócikk.

9. Lásd Ernest Legouvé: HISTOIRE MORALE DE LA FEMME, 1849; Julie Daubié: LA FEMME PAUVRE AU XIX^e SIECLE, 1866; Léon Richer: LA FEMME LIBRE, 1877.

10. Victor de Laprade: L'ÉDUCATION HOMICIDE, 1866.

11. Eugene Fournel: TRAITÉ DE LA SÉDUCTION, 1781.

12. J. Necker: DE L'ADMINISTRATION DES FINANCES DE LA FRANCE, 1821 (az ÖSSZES MŰVEI IV. kötete).

13. J.-F. Terme–J. B. Maufalcon: HISTOIRE DES ENFANTS TROUVÉS, 1837.

14. Th. Roussel: RAPPORT SUR L'APPLICATION DE LA LOI DE 1874, 1882.

Kücsi Simon Pál

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Nevem Simon Pál, egy kis hevesi településen születtem, Simontanyán. A térképek nem jelzik, egyforma messze van Domaházától és Váraszótól. Szüleim balesetben meghaltak, amikor még egészen kicsi voltam, Linna neném költözött hozzám a kiürült házba, ő nevelt, és ő hívott sokszor Kücsinek. Gondoltam, hozzáteszem a nevemhez, hogy jobban meg lehessen jegyezni.

Szilaspogonyban jártam általánosba, tanévekben leköltöztem Piros nenémhez Ceredre, onnat jártam át diákbusszal. Híres diákja is volt rég az iskolának, Tőzsér Árpád, aki egyik példaképem 😊. Gimnáziumba Egerbe jártam, az informatika érdekelt, de még az érettségi előtt súlyos és gyógyíthatatlan beteg lettem. A zárójelentésből másolom: sick building szindróma a bajom, de igen nehéz formában. Ma már semeddig épületben meg nem maradhatok. Amadé bácsival és a feleségével birkákat hajtunk a tarnai barátságban. Igen nehéz élet ez, mert a tél szörnyű hideg volt, és a környéken szakadozik a térerő. Ez a Wifi halála.

Verseket sok éve írok, olvasok is, Sinka Istvánt, Illyés Gyulát, Oravecz Imrét. A fiatalok közül nemigen tetszik senki. Talán még GreCsó Krisztián verseiben éreztem, hogy van benne föld és levegő, de ő is, ahogy tudom, hamar elhagyta. Verseimet sosem küldtem senkinek, nem gondoltam, hogy kellene. De az ősszel úgy esett, hogy a kutyák, látom, kerítenek valamit, és a bozótból egyszerre kitért biciklin egy izzadt, veres képű ember. A kutyákat már ütötte is volna agyon, de gyorsan visszarendeltem őket. Aztán csak a szemét merítette. A laptopot figyelte a szamár hátán. Wordben egy versdarab volt megnyitva, azt. Beleolvasott, kérdezte, hogy egyebem van-e, hát mutattam még. Ő mondta, hogy feltétlen küldjem újságokhoz, és már írta is az emilcímeiket. Nézem a papirost, ő meg ugrik, megy. A nevét nem mondta, én ökörről nem kérdeztem. Ezért ez a sok magyarázkodás, ahelyett, hogy reá hivatkozhatnám. Mellékelek tehát néhány verset, nekem idehaza jók, aztán hogy az újságban megállnak-e, nem sejttem. Kérem Szerkesztő Urat, írja majd meg nekem.